

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

**Ефективна
ЕКОНОМІКА**

Дніпропетровський державний
аграрно-економічний університет

№ 5, 2014

[Назад](#)

[Головна](#)

УДК 314.743:316.47

*О. Т. Риндзак,
к. е. н., докторант ІРД НАН України, м. Львів
О. В. Махонюк,*

провідний інженер відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону, ІРД НАН України, м. Львів

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ МІГРАНТІВ

*О. Т. Ryndzak,
PhD in Economics, doctorate student, Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine
O. V. Makhoniuk,*

lead engineer of the department of social and humanitarian development of the region, the Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine

ACTUAL PROBLEMS OF THE MIGRANTS' SOCIAL CAPITAL

Розвинуто теоретичні основи дослідження соціального капіталу мігрантів. За результатами авторського експертного опитування охарактеризовано окремі аспекти розвитку соціального капіталу українських мігрантів. Зокрема, встановлено високий рівень збереження соціальних контактів з батьківщиною та труднощі у налагодженні нових зв'язків у країні перебування. Визначено бажані напрямки діяльності осередків українських емігрантів та виявлено основні перешкоди, пов'язані з їх організацією. Крім того, досліджено рееміграційні настрої опитаних, їх наміри щодо започаткування власної справи та вкладання коштів в Україні. З'ясовано сприятливі для рееміграції чинники, а також проблеми, які виникають у процесі економічної співпраці емігрантів з українськими партнерами. На основі результатів експертного дослідження виявлено головні напрямки вдосконалення соціально-економічної політики України.

Theoretical foundations of migrants' social capital are developed. Based on the author's expert survey some aspects of social capital of Ukrainian migrants are described. In particular, the high level of preservation of social contacts with the homeland and the difficulties in establishing new relationships in the host country is founded. Preferred activities of Ukrainian immigrants' cells and the major obstacles associated with their organization are defined. Also remigration dispositions of respondents, their intentions regarding starting a business and investing in Ukraine are investigated. It was found favorable for re-emigration factors and problems that arise in the process of economic cooperation with Ukrainian partners. Based on the results of the expert survey key areas for improvement of socio-economic policy of Ukraine are defined.

Ключові слова: *соціальний капітал, мігрант, соціальні контакти, осередки емігрантів, накопичення соціального капіталу.*

Keywords: *social capital, migrant, social contacts, emigrants' cell, accumulation of social capital.*

Постановка проблеми. Визначальним фактором економічного зростання та забезпечення сталого розвитку будь-якого суспільства є соціальний капітал. Соціальний капітал – це певний потенціал суспільства, який може здійснити синергетичний ефект на процеси, де здавалося б використовуються уже всі доступні на даний момент ресурси (фінансові, матеріальні, людські, природні, енергетичні, знаневі тощо). Відтак, соціальний капітал – це ще один прихований ресурс, на який не потрібно мати юридичних прав, проте він має різні розміри для кожного агента; його можна розвивати та накопичувати; він має індивідуальні властивості та прямо залежить від історичних факторів розвитку тієї території, де він вивчається. Необхідність пошуку шляхів виходу з соціально-економічної кризи та забезпечення економічного зростання України актуалізує проблему дослідження соціального капіталу. Зокрема, особливо гостро стоїть потреба вивчення соціального капіталу мігрантів, а також пошуку шляхів залучення мережі соціального капіталу діаспори з метою здійснення позитивного впливу на соціально-економічний розвиток країни їх походження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Концепцію соціального капіталу розроблено у працях Л.Дж.Ханіфана, Р. Патнама, Г.Беккера, П. Бурд'є, Ф. Фукуями. Ідеї дослідження соціального капіталу розвинули такі сучасні економісти та соціологи: Г.В. Градосельська, Р. Інглехарт, В. Іноземцев, Г. Дж. Коулман, Р. Лурі, В. Радаєв, П. Шихірев. Серед відомих українських вчених, які займаються даною проблематикою, варто назвати: Бова А.А., Горожанкіну М.С., Грішнову О.А., Єременко В.Г., Лесечко М.Д., Лібанову Е.М., Сікору В.Д. та ін. Водночас, слід зауважити, що питання соціального капіталу мігрантів та впливу міграційних процесів на його розвиток залишається не достатньо дослідженим, зокрема в українській економічній науці.

Метою даної публікації є: охарактеризувати окремі аспекти розвитку соціального капіталу українських мігрантів та визначити на цій основі головні напрямки вдосконалення соціально-економічної політики України.

Вклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день існує безліч різноманітних підходів і визначень поняття «соціальний капітал». Найбільш поширеною є концепція американського соціолога та політолога Френсіса Фукуями. Він визначає соціальний капітал як загальноприйняті норми і цінності, засновані на спільній довірі, які практикуються певною групою людей і дозволяють їм співпрацювати. Соціальний капітал дає змогу різним групам у межах складного суспільства об'єднуватися для захисту тих своїх інтересів, які в іншому випадку могла б просто проігнорувати [3]. Крім того, вчений вважає, що соціальний капітал можна розглядати як додатковий засіб покращення господарських стосунків, який здатний підвищити ефективність економіки шляхом скорочення «операційних витрат». Маються на увазі витрати на пошук відповідних покупців чи продавців, спеціалістів для виконання певного типу робіт і т.п. [1]

Таким чином, соціальний капітал можемо визначити як багатогранне складне явище, елементами якого виступають загальноприйняті певною групою норми і цінності, соціальні відносини, мережева діяльність, зв'язки, що ґрунтуються на взаємній довірі і відповідальності їх суб'єктів. Економісти здебільшого акцентують на тому, що окремі зв'язки і відносини можуть виступати засобом для отримання певних благ, тобто йдеться про їх використання з метою максимізації індивідуальної чи суспільної корисності.

Вважаємо, що розвиток соціального капіталу мігрантів слід досліджувати за такими напрямками: збереження соціального капіталу мігрантів (перш за все мова

йде про існуючі на батьківщині соціальні зв'язки та відносини, сімейні та культурні цінності); використання мережевих зв'язків мігрантів з метою покращення соціально-економічної ситуації в Україні (напр., інвестування в різні сфері українського суспільства, започаткування власної справи в Україні, чи відкриття міждержавних спільних підприємств); накопичення соціального капіталу в країні перебування (створення нових контактів як в емігрантському середовищі, так і з місцевим населенням, засвоєння і сприйняття нових цінностей і норм і т.п.).

Для характеристики окремих елементів соціального капіталу скористаємося результатами авторського експертного опитування вітчизняних трудових мігрантів, включених у програму дослідження за просторово-часовою ознакою тривалої зайнятості на зарубіжних ринках праці (Італія, Португалія, США, Норвегія, Польща, Іспанія, Німеччина). Збір первинної інформації проводився вілтку 2013 р. У дослідженні взяло участь 75 мігрантів різних вікових груп, третина з яких чоловічої і 2/3 - жіночої статі. Серед опитаних - 8 % з науковим ступенем. Майже чверть (24 %) - мали професійно - технічну освіту, решта - базову, або повну вищу освіту. На момент дослідження більшість опитаних мали спеціальний дозвіл на проживання та роботу у країні поточного перебування, 9% - громадянство.

Численні дослідження показують, що більшість видів міграції сприяє послабленню існуючих на Батьківщині соціальних зв'язків, відносин й таким чином сприяє руйнації соціального капіталу мігрантів [2]. На наш погляд, це стосується в першу чергу офіційних відносин. Щодо соціальних контактів мігрантів на приватному рівні, то результати нашого дослідження показали досить високу їх інтенсивність. Так, абсолютна більшість опитаних (90%) зазначили, що спілкуються зі своїми рідними і близькими щотижня чи щодня (табл.1). Кількість осіб, котрі рідко спілкуються зі своєю ріднею і тих, котрі рідко роблять це з друзями, знайомими з України, є однаковою і складає всього 6,7% учасників опитування. Очевидно, що чим більше часу людина перебуває за кордоном, тим слабшими стають її соціальні контакти з Батьківщиною. Ця теза статистично підтверджується при аналізі парної таблиці частоти спілкування з друзями в розрізі терміну перебування за кордоном.

Таблиця 1.
Частота та способи контакту мігрантів з Батьківщиною

(за результатами авторського дослідження, у % до загальної кількості опитаних)

	Дивляться укр. телебачення	Слухають укр.радіостанції	Читають укр.газет/портали	Спілкуються з рідними/ близькими	Спілкуються з друзями/ знайомими
Ніколи	24	40	5,3	0	1,3
Рідко	29,3	33,4	26,7	6,7	6,7
Декілька разів у році	5,3	5,3	2,6	0	4
В середньому щомісяця	6,7	8	20	2,7	25,4
Щотижня	8	9,3	26,7	50,6	41,3
Щодня	26,7	4	18,7	40	21,3
Всього	100	100	100	100	100

Цілком природно, що контактування з рідними є значно інтенсивніше, ніж з друзями. Так, вдвічі меншою є частка мігрантів, котрі щодня спілкуються зі своїми друзями від частки, тих, котрі роблять це зі своїми родичами (21,3%). Попри те, досить значна кількість опитаних (41,3%) щотижня спілкуються з друзями, знайомими і ще чверть – щомісяця. Найбільш поширеним засобом контактування з ріднею та друзями (окрім особистих зустрічей) є Інтернет ресурси (на нього вказало 66,2% опитаних) та телефонний зв'язок (29,7%).

Як показали результати опитування, відносно частими є поїздки українських мігрантів на батьківщину. Так, трохи більше третини учасників дослідження буває в Україні щороку, і ще третина – декілька разів на рік. Поряд з тим, майже кожен п'ятий опитаний зазначив, що приїжджає в Україну один раз на два роки, а 8% - ще рідше.

Можливо, власне тісними соціальними контактами й можна частково пояснити те, що не зважаючи на соціально-економічну кризу в Україні, більшість учасників дослідження все ж виявили бажання повернутися на батьківщину. Уже у найближчий час частка осіб, які висловили твердий намір повернутися в Україну, склала 20 %. Кількість мігрантів, що мають намір повернутися згодом (не найближчим часом, а також тих, хто хотів би повернутися, але не бачить для себе ніяких перспектив), розподілилася приблизно рівномірно - по 20 %. У 16% респондентів виникають думки щодо переїзду в Україну, але вони ще остаточно не визначилися зі своїм рішенням, а 12 % - навпаки, більш схильні до того, щоб залишитися жити в країні свого перебування, і тільки 8% однозначно вирішили не повертатися на батьківщину.

Серед обставин, які могли б спонукати до повернення в Україну і особисто експерта, і його близьких друзів, знайомих, вирішальне значення мають економічні фактори: поліпшення економічної ситуації в Україні (52% підтверджені), високий рівень оплати праці (40%), гарантована можливість знайти роботу (33,3%). Важливе місце тут займає також зміна політичної ситуації в Україні (25%), втрата роботи в країні перебування (21%), а також досягнення мігрантами пенсійного віку і можливість отримувати пенсію, зароблену за кордоном (21%).

Позитивним є той факт, що майже третина мігрантів (32%) висловила тверде бажання розпочати власну справу в Україні, і ще 12% скоріше схильні до цього наміру, ніж ні. Водночас, більшість опитаних (70%) відмітили відсутність досвіду економічної співпраці з представниками українських підприємств як у них особисто, так і у їх знайомих, котрі перебувають за кордоном. Серед найбільш типових проблем, які виникають у процесі співпраці емігрантів з партнерами з української сторони експерти назвали несприятливу соціально-економічну ситуацію, що склалася на сьогодні в Україні. Частота вибору цього варіанту відповіді серед запропонованих 15 альтернатив складає 23%. Наступними (за кількістю зафіксованих виборів) проблемами є: низькі темпи роботи, багато зайвих погоджень і бюрократії (12,2%) та труднощі з отриманням віз (10,1%). Одиниці експертів (лише 1,4%) вважають, що у такій співпраці жодних проблем немає.

Попри висловлену в процесі дослідження високу готовність мігрантів розпочати власну справу в Україні, учасники опитування виявили досить низький рівень готовності вкладати свої кошти в Україну. Так, майже чверть опитаних заявили, що не мають бажання вкладати кошти в Україну, а 35% - просто не мають таких коштів. Серед тих, хто все ж має таку готовність, найбільш поширеним способом можливого вкладання коштів (за кількістю вибору) стали благодійні внески, грошові вклади в банк та інвестиції у розвиток сільського виробництва.

Окрім збереження соціального капіталу, сформованого і накопиченого в Україні, перед новоприбулими мігрантами гостро постає проблема входження в нові соціально-економічні зв'язки, накопичення соціального капіталу за межами своєї батьківщини. Досить часто в цьому їм сприяє вже сформована у певній країні українська діаспора, емігрантські осередки та організації. Навіть звичайні, неорганізовані зустрічі мігрантів не лише допомагають уникнути відчуття самотності, соціальної ізоляції, а й часто здатні вирішити ряд побутових й економічних проблем новоприбулих. Найбільш поширеними місцями, де найчастіше зустрічаються українці, опитані нами експерти визначили: церковні громади мігрантів, зібрання після богослужінь, магазини із звичними для українців товарами, а також парки і сквери. Таким чином, церква на сьогоднішній день залишається найважливішим об'єднуючим осередком для мігрантів та покращує їх можливість формування й накопичення соціального капіталу.

Серед проблем, які найчастіше виникають у житті українських мігрантів, експерти визначили труднощі пошуку першого місця праці. Аналітичний огляд літератури по цій темі показує, що в основному дана проблема є найбільш поширеною серед усіх мігрантів, не залежно від країни їх походження та країни призначення. Тому, цілком закономірним видається той факт, що більшість опитаних визначили допомогу у пошуку роботи та процесі працевлаштування як один з найбільш пріоритетних напрямів роботи емігрантських осередків українців. Цей напрям займав I ранг значущості за частотою зафіксованого вибору. Крім того, експерти визначили, що емігрантські організації мали б проводити свою діяльність за такими основними напрямками: юридичне консультування мігрантів щодо їх прав та можливостей (II ранг), а також соціально-психологічна допомога тим, хто знаходиться у складній життєвій ситуації (III ранг). Просвітництво (організація суботніх шкіл для дітей мігрантів, забезпечення мігрантів українськими періодичними виданнями, літературою) та культурно-мистецька діяльність (організація свят, концертів, зустрічей, екскурсійних турів тощо) також мали б стати важливими напрямками діяльності таких осередків (на думку експертів).

Експертам пропонується також визначити основні труднощі формування осередків українських емігрантів у країні їх перебування. Так, головною проблемою організації діяльності емігрантських громад, на думку експертів, є дефіцит часу через надмірну зайнятість. Відомо, що мігрантам іноді доводиться працювати понаднормово, чи на кількох роботах для того, щоб не тільки заробити собі на прожиття, а й допомагати родичам в Україні. Оскільки здебільшого за кордоном українська освіта визнається лише формально, частково, взагалі не визнається або ж її якість не відповідає сучасним вимогам світового ринку праці, то

окрім мовних курсів багато мігрантів відвідують ще й додаткові професійні курси, здобувають освіту чи займаються самоосвітою.

З вище названою проблемою формування осередків українських емігрантів тісно пов'язана також «Пасивна громадянська позиція мігрантів, їх надмірна зосередженість на матеріальних вигодах та зароблянні грошей». Цей варіант відповіді займає другий ранг за кількістю зафіксованих виборів. Крім того, були вказані такі проблеми, як соціальна та економічна вразливість, незахищеність мігрантів, а також відсутність серед них громадських лідерів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, Україна має позитивний потенціал розвитку соціального капіталу мігрантів. Проведене нами дослідження показало, що українські мігранти зберігають досить тісні соціальні зв'язки не тільки зі своїми родичами і близькими, а й друзями, знайомими з України. Перспективою подальших розвідок по даній тематиці є детальніше, більш глибоке вивчення ролі цих зв'язків у формуванні еміграційних настроїв та прийнятті відповідних рішень з боку українських громадян та рееміграційних намірів – з боку осіб, які перебувають за кордоном.

Позитивним є той факт, що значна частина опитаних розглядає можливість відкриття власної справи та готова вкладати свої кошти в Україні. Однак, очевидно, що без встановлення миру, стабілізації політичної і соціально-економічної ситуації в державі така співпраця є неможливою.

Крім того, результати дослідження дають підстави визначити основні напрямки удосконалення соціально-економічної політики держави: наближення соціальних стандартів до європейських норм (перш за все, трьохкратне підвищення мінімальної зарплати та забезпечення своєчасності її виплат); покращення можливостей працевлаштування економічно активного населення; подолання корупції на всіх рівнях суспільства; розвиток міждержавного партнерства у сфері міграції. Успішне вирішення зазначених проблем створить сприятливі передумови для залучення коштів емігрантів в українську економіку, запобіжить «вимиванню» найбільш цінного людського потенціалу з країни, а також сприятиме створенню сприятливих умов для повернення трудових мігрантів в Україну.

Література.

1. Алейнікова У.С. Соціальний капітал як економічна категорія: сутність, концепції виникнення // *Економіка и управление*, 2012. - №3. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pk.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2012/3/p_138_144.pdf
2. Степанова О.В. Накопичення соціального капіталу в системі інтеграції мігрантів. // *Ефективна економіка*, 2012. - №2. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=960>
3. Фукуяма Ф. Соціальний капітал // *Незалежний культурологічний часопис «І»*, 2008. - № 53. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm>

References.

1. Aleynikova, U.S. (2012), "Social capital as an economic category: nature, concepts of appearance", *Economics and Management*, [Online], vol.3, available at: http://pk.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2012/3/p_138_144.pdf (Accessed 4 Feb 2014)
2. Stepanova, O.V. (2012), "The accumulation of social capital in the system of migrants' integration", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol.2, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=960> (Accessed 25 Dec 2015)
3. Fukuyama, F. (2008), "Social capital", *Nezalezhnyy kul'turolohichnyy chasopys «I»*, [Online], vol.53, available at: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm> (Accessed 15 Jan 2014)

Стаття надійшла до редакції 20.05.2014 р.

ТОВ "ДКС Центр"